Κωστή Κοκκινόφτα
Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου

Η ΘΕΣΜΟΘΕΤΗΣΗ «ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ» ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ ΣΤΟΝ ΑΠΟΗΧΟ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ (1830)

Κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης η Κυπριακή Εκκλησία υπέστη ισχυρό πλήγμα με την εκτέλεση, το καλοκαίρι του 1821, των Αρχιερέων και μεγάλου αριθμού υψηλόβαθμων στελεχών της, όπως του Αρχιεπισκόπου Κυπριανού, των Μητροπολιτών Πάφου Χρυσάνθου, Κιτίου Μελετίου και Κυρηνείας Λαυρεντίου, των Ηγουμένων Κύκκου Ιωσήφ και Ομόδους Δοσιθέου και άλλων[1]. Οι συνθήκες που επικράτησαν στα χρόνια που ακολούθησαν ήταν τραγικές και ο ελληνικός πληθυσμός του νησιού δοκιμάστηκε σκληρά, τόσο εξαιτίας της βιαιότητας των τοπικών Οθωμανών αξιωματούχων, όσο και λόγω των λεηλασιών των στρατευμάτων, που είχαν σταλεί για να καταστείλουν τυχόν επαναστατικές ενέργειες. Ενδεικτικές για παράδειγμα είναι οι αναφορές περιηγητών της εποχής για τις σφαγές, που είχαν προκαλέσει και που είχαν καταστήσει μεγάλο αριθμό χωριών ακατοίκητα[2]. Το μένος τους στράφηκε ιδίως εναντίον του κλήρου, όπως για παράδειγμα κατά των μοναχών της Μονής του Αγίου Παντελεήμονα στη Μύρτου, τους οποίους επίσαξαν και χαλίνωσαν[3]. Παρόμοιες αναφορές γίνονται και

---

1. Για τα όσα διαδραματίστηκαν τότε στο νησί βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, «9η Ιουλίου 1821», στον τόμο: Ανδρέα Βοσκού (επιμ.), *Κύπρος, Αγώνες ελευθερίας στην ελληνική ιστορία, Επιτροπή για την Κύπρο του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών*, Αθήνα 2010, σ. 189-203· Του ίδιου, «9η Ιουλίου 1821», *Απόστολος Βαρνάβας* 77 (2016) 430-438.

2. Σχετική για το ζήτημα αυτό είναι η μαρτυρία του Σουηδού Γιάκομπ Μπέργκρεν, ο οποίος βρέθηκε στο νησί, τόσο το 1820, όσο και λίγους μήνες ύστερα από τις σφαγές, τον Σεπτέμβριο του 1821, και ξανά τον Ιανουάριο του 1822, στα πλαίσια περιοδείας του στις χώρες της Ανατολής και στους Αγίους Τόπους. Βλ. Μεσεβρινού [= Αντώνη Μυστακίδη], «Ματιές ενός Σουηδού στην Κύπρο το 1820», *Ο Κύκλος* 3-4 (1980) 106-107.

3. Βλ. F. C. H. L. Pouquevile, *Ιστορία της Ελληνικής Επαναστάσεως, ήτοι η Αναγέννησις της Ελλάδος*, τ. Δ΄, Αθήνα 1891, σ. 112, όπου επίσης, αντλώντας από προξενικές εκθέσεις και άλλες πηγές, αναφέρει ότι τα χωριά και οι

σε άλλες πηγές της εποχής, καθώς και σε δημοσιεύματα και περιοδικές εκδόσεις του ευρωπαϊκού τύπου[4].

Μέχρι την υπό εξέταση περίοδο, η Εκκλησία της Κύπρου είχε το προνόμιο της εκπροσώπησης των υποδούλων, που εδραζόταν σε μακρά ιστορική παράδοση, η οποία απέρρεε από διάταγμα της κεντρικής διοίκησης της αυτοκρατορίας, του έτους 1660 περίπου. Τότε η τελευταία, θέλοντας να περιορίσει τα φαινόμενα αυθαιρεσίας των τοπικών διοικητών, είχε αναγνωρίσει στον Αρχιεπίσκοπο και στους Μητροπολίτες το δικαίωμα της αντιπροσώπευσης των Χριστιανών κατοίκων στον Σουλτάνο και της καταφυγής στην Πύλη για ζητήματα που τους αφορούσαν[5]. Οι συνθήκες, όμως, που είχαν δημιουργηθεί κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης, συνέτειναν, ώστε ο εθναρχικός ρόλος των Αρχιερέων να ατονήσει και η δράση των Οθωμανών να καταστεί ανεξέλεγκτη, με αποτέλεσμα ο μεν διάδοχος του καρατομηθέντος Αρχιεπισκόπου Κυπριανού, Ιωακείμ (1821-1824), να υποχρεωθεί, το 1824, να παραιτηθεί «οικειοθελώς», κατόπιν «ανακτορικής προσταγής», ο δε νέος Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός (1824-1827) να παυθεί και να

κωμοπόλεις, που είχαν υποστεί πλήρη καταστροφή, ανέρχονταν στα εξήντα δύο. Ας σημειωθεί ότι το βιβλίο του Πουκεβίλ πρωτοεκδόθηκε το 1824.

4. Ενδεικτικά για τις αναφορές αυτές βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, «Φιλελληνισμός και Κύπρος κατά την Ελληνική Επανάσταση», στον τόμο: Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος (έκδ.), *Ο Διεθνής περίγυρος και ο Φιλελληνισμός κατά την Ελληνική Επανάσταση. Πρακτικά Ε΄ Συνεδρίου*, Αθήνα 2017, σ. 309-311.

5. Αρχιμανδρίτη Κυπριανού, *Ιστορία Χρονολογική της Νήσου Κύπρου ερανισθείσα εκ διαφόρων ιστορικών και συντεθείσα απλή φράσει*, Ενετία 1788, σ. 313-314· Ανδρέα Μιτσίδη, «Η Εκκλησία Κύπρου επί Τουρκοκρατίας», στον τόμο: Θεόδωρου Παπαδόπουλλου (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου. Τουρκοκρατία. Οθωμανική κατάκτησις. Απόπειραι χειραφετήσεως. Δίκαιον - Οικονομία. Παιδεία - Γράμματα. Εκκλησία*, τ. ΣΤ΄, Λευκωσία 2011, σ. 563. Για την εθναρχική ιδιότητα των Κυπρίων Αρχιερέων βλ. Θεόδωρου Παπαδόπουλλου, «Εθναρχικός ρόλος της Ορθοδόξου Ιεραρχίας. Αρχιεπισκόπου Σωφρονίου βιοτή», *Κυπριακαί Σπουδαί* 35 (1971) 95-141· Ανδρέα Βίττη, «Ο Εθναρχικός ρόλος της Εκκλησίας της Κύπρου: Ιστορική - θρησκευτική προσέγγιση μίας αδήριτης ιστορικής και θρησκευτικής ανάγκης», *Επιστημονική Επετηρίς Κυπριακής Εταιρείας Ιστορικών Σπουδών* 6 (2003) 49-79.

εξοριστεί, το 1827, στη Σπάρτη της Πισσιδίας[6]. Το γεγονός αυτό είναι αποκαλυπτικό των μεγάλων δυσκολιών, που είχαν να αντιμετωπίσουν οι Αρχιερείς και των περιορισμών, οι οποίοι ετίθεντο στην εξάσκηση των καθηκόντων τους από αυτούς που είχαν την εξουσία.

Τις δύσκολες αυτές συνθήκες επέτεινε η υπερφορολόγηση, όπως επισημαίνεται στην αλληλογραφία του Γαλλικού προξενείου, που επέφερε εξαθλίωση και δυστυχία στον λαό[7], καθώς και ο σφετερισμός του καταβληθέντος ποσού των φόρων από τον διοικητή της περιόδου 1822-1826 Ουσεΐν Χατζημεχμέτ Αγά, το οποίο ο Σουλτάνος απαίτησε αργότερα εκ νέου από τους Κυπρίους[8]. Σε αυτά προστέθηκαν η ξηρασία και η αφορία της γης, που, σύμφωνα με λαϊκό Χρονικό της εποχής, κατέστρεψαν τη γεωργική παραγωγή και προκάλεσαν την

---

6. Για την περίοδο της αρχιερατείας των Ιωακείμ και Δαμασκηνού βλ. Λοΐζου Φιλίππου, *Η Εκκλησία Κύπρου επί Τουρκοκρατίας*, Λευκωσία 1975, σ. 142-146· Α. Μιτσίδη, «Η Εκκλησία Κύπρου επί Τουρκοκρατίας», *ό.π.*, σ. 722-737. Σύμφωνα με τις πηγές της εποχής, ο Ιωακείμ φαίνεται ότι αδυνατούσε να ανταποκριθεί επαρκώς στα καθήκοντά του, λόγω και των συνθηκών της ταραγμένης περιόδου, γεγονός για το οποίο είχε προκληθεί αντίδραση από τους Χριστιανούς κατοίκους.

7. Βλ. Νεοκλή Κυριαζή, «Οικονομική κατάστασις της Κύπρου», *Κυπριακά Χρονικά* 7 (1930) 149, όπου δημοσιεύεται σχετικό έγγραφο, ημερομηνίας 22 Ιουλίου 1825.

8. Για τον λόγο αυτό πραγματοποιήθηκε, το 1838, αποστολή αντιπροσωπείας κατοίκων στην Κωνσταντινούπολη (βλ. Α. Μιτσίδη, «Η Εκκλησία Κύπρου επί Τουρκοκρατίας», *ό.π.*, σ. 748-749), η οποία πέτυχε, σύμφωνα με βεζιρικό γράμμα, ημερομηνίας 26 Οκτωβρίου 1838, την επιστροφή στον Αρχιεπίσκοπο του ποσού των 186,000 γροσίων, που είχε εισπράξει ο Οθωμανός διοικητής. Βλ. Παύλου Χιδίρογλου, «Επίσημα οθωμανικά έγγραφα αναφερόμενα εις την ιστορίαν της Κύπρου», *Επετηρίς Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών* 4 (1971) 81-82. Ο αναφερόμενος εδώ με το όνομα Ουσεΐν Χατζημεχμέτ αγάς ταυτίζεται με τον Σαΐντ Χατζημεχμέτ πασά του καταλόγου των Οθωμανών διοικητών της Κύπρου. Βλ. Theoharis Stavrides, «Lists of Governors, Prelates and Dragomans of Cyprus (1571-1878)», στον τόμο: Michalis Michael - Matthias Kappler - Eftihios Gavriel (editors), *Ottoman Cyprus. A collection of studies on History and Culture*, Wiesbaden 2009, σ. 362.

περαιτέρω εξασθένηση των παραγωγικών δυνάμεων της τοπικής οικονομίας[9]. Όπως τόνιζε ο Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός σε επιστολή του, ημερομηνίας 25 Οκτωβρίου 1826, προς τον Οικουμενικό Πατριάρχη Αγαθάγγελο, η ανομβρία και τα άλλα δεινά, που είχαν πλήξει την Κύπρο, προκαλούσαν τον θάνατο από πείνα ζώων και ανθρώπων: «Η πατρίς μας, Θειότατε, καθώς κατήντησε, δεν δύναται πλέον να ανθέξη εις τα δεινά της, και μάλιστα εις τούτους τους τελευταίους δύο χρόνους, οπότε η μαστίζουσα, κρίμασιν οις οίδε Κύριος, την νήσον μας ανομβρία επέφερε τον ελεεινόν της αφανισμόν, ώστε με μεγάλην της καρδίας του διάρρηξιν βλέπει τις να αποθνήσκουσι καθημέραν από την πείναν τα άλογα ζώα και αυτοί ακόμη οι άνθρωποι»[10].

Για τους λόγους αυτούς μεγάλος αριθμός κατοίκων εγκατέλειψε μαζικά το νησί για τις γύρω χώρες, αναζητώντας καλύτερες συνθήκες διαβίωσης[11]. Είναι ενδεικτική για το σχετικό ζήτημα έκθεση, ημερομηνίας 17 Ιουλίου 1829, του Γάλλου προξένου στη Λάρνακα προς τον πρεσβευτή της Γαλλίας στην Κωνσταντινούπολη, όπου παρουσιάζει την όλη τραγική κατάσταση και αναφέρεται στην καταστροφή του εμπορίου και το κύμα φυγής 20 έως 25 χιλιάδων ατόμων προς τις πόλεις Άδανα, Σμύρνη και Μαγνησία της Μικράς Ασίας, την Άκρα της Παλαιστίνης, το νησί της Σύρου και τον Μωριά στην ελεύθερη Ελλάδα. Όπως τονίζει, η Οθωμανική διοίκηση τιμωρούσε με θάνατο όσους επιχειρούσαν να μεταβούν στο εξωτερικό και μόλις δύο μέρες προηγουμένως είχαν απαγχονιστεί δεκατέσσερα άτομα, που προσπάθησαν να διαφύγουν στην Ταρσό. Σύμφωνα με τα γραφόμενά του, οι συνθήκες ζωής ήταν τέτοιες, που στο σύνολό τους οι κάτοικοι

---

9. Βλ. Νεοκλή Κυριαζή, «Χρονογραφικόν σημείωμα», *Κυπριακά Χρονικά* 8 (1931) 85-86· Άνθιμου Πανάρετου, «Το Χρονικόν του χωρίου Λύσης», *Πνευματική Κύπρος* 15 (1961) 116-117, όπου αναφέρεται «μεγάλη αστοχία» κατά τα έτη 1822, 1827 και 1830, καθώς και «μεγάλη αστοχία και πείνα» για το έτος 1826.

10. Βλ. Ανωνύμου, «Έκδοσις εγγράφων της Αρχιεπισκοπής», *Απόστολος Βαρνάβας* 4 (1921-1922) 22-24, όπου και δημοσιεύεται το σχετικό έγγραφο.

11. Για το ζήτημα αυτό βλ. George Hill, *A History of Cyprus. The Ottoman province, the British collony 1571-1948*, v. IV, Cambridge ^{2}1972, σ. 153· Ιωάννη Θεοχαρίδη - Stefan Andreev, *Τραγωδίας 1821 συνέχεια. Οθωμανική πηγή για την Κύπρο 1822-1832*, Λευκωσία 1996, σ. 183-184.

προτιμούσαν τον εκπατρισμό ή ακόμη και τον θάνατο, παρά την περαιτέρω παραμονή στο νησί[12].

Μοναδική μαρτυρία άλλωστε για την πληθυσμιακή αποψίλωση, που είχε υποστεί το ελληνικό στοιχείο, αποτελεί το Κατάστιχο VI του έτους 1825 του αρχείου της Αρχιεπισκοπής Κύπρου, στο οποίο καταγράφονται τα ονόματα των αρρένων Χριστιανών, φορολογούμενων με κεφαλικό φόρο. Όπως αναφέρεται, αυτοί ανέρχονταν σε μόλις 13,141 άτομα[13], ενώ μερικά χρόνια αργότερα, σύμφωνα με την επίσημη οθωμανική απογραφή του έτους 1831, ο συνολικός πληθυσμός των Χριστιανών αρρένων κατοίκων, περιλαμβανομένων δηλαδή και των παιδιών και των γερόντων, ήταν 29,110 άτομα[14]. Το γεγονός αυτό προκάλεσε την ανησυχία της Πύλης, εξαιτίας της παρατηρούμενης μείωσης των εσόδων του κρατικού θησαυροφυλακίου. Γι' αυτό και έγιναν σκέψεις για την αναγκαιότητα μεταρρυθμίσεων, που θα συνέτειναν στην επανάκαμψη της οικονομίας και τη βελτίωση των συνθηκών ζωής[15].

---

12. Δημοσιεύτηκε από τον Νεοκλή Κυριαζή, «Εκπατρισμός και περιπέτειαι των Κυπρίων», *Κυπριακά Χρονικά* 7 (1930) 85-86. Για την πληθυσμιακή αποψίλωση του νησιού την περίοδο αυτή βλ. John Koumoulides, *Cyprus and the War of Greek Independence*, London 1974, σ. 66-67· Ιωάννη Θεοχαρίδη, «Όψεις της ιστορίας του Ελληνισμού της Κύπρου (1821-1833)», *Επετηρίδα Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών* 29 (2003) 151, όπου γίνεται χρήση σχετικών οθωμανικών πηγών.

13. Theodoros Papadopoullos, *Social and Historical data on population (1570-1878)*, Nicosia 1965, σ. 135. Για λεπτομέρειες σχετικές με το ανωτέρω Κατάστιχο βλ. *Ό.π.*, σ. 102-105.

14. Ιω. Θεοχαρίδη - A. Stefan, *Τραγωδίας 1821 συνέχεια. Οθωμανική πηγή για την Κύπρο*, ό.π., σ. 197-198. Είναι αξιοσημείωτο ότι ο Γάλλος συγγραφέας και πολιτικός Αλφόνς Μαρί Λουί ντε Λαμαρτίν αναφέρει ότι το 1832 κατοικούσαν στο νησί 30,000 Χριστιανοί κάτοικοι, ενώ η επίσημη οθωμανική απογραφή του 1841 τους ανεβάζει στους 73,200 σε σύνολο 108,600. Βλ. Άντρου Παυλίδη, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες μέσα από τα κείμενα ξένων επισκεπτών της*, τ. Γ΄, Λευκωσία 1994, σ. 1112· Th. Papadopoullos, *Social and Historical data on population*, ό.π., σ. 62, αντιστοίχως.

15. Βλ. Γεώργιου Διονυσίου, *Εκκλησία και Φορολογία στην Κύπρο τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας (1779-1856)*, Λευκωσία 2007, σ. 75-76, όπου τεκμηριώνεται η ανωτέρω αναφορά με βάση την εκ μέρους της Πύλης πρόσκληση

Ωστόσο, μέχρι και την αναγνώριση του ελληνικού κράτους από τις λεγόμενες προστάτιδες δυνάμεις Ρωσία, Αγγλία και Γαλλία με το πρωτόκολλο του Λονδίνου της 3ης Φεβρουαρίου 1830, δεν λήφθηκε κάποιο μέτρο, που θα διαφοροποιούσε την όλη κατάσταση. Την περίοδο αυτή ο διάδοχος του εξορισθέντος Δαμασκηνού, νέος Αρχιεπίσκοπος Πανάρετος (1827-1840)[16], επεδίωξε, ώστε η Εκκλησία να επανακτήσει και εδραιώσει την πρότερη θέση της, και να συνεχίσει να ασκεί το έργο της ηγεσίας και της αντιπροσώπευσης των Χριστιανών κατοίκων. Ενήργησε για τον λόγο αυτό στον τοπικό διοικητή και κατάφερε να εξασφαλίσει τη διαβεβαίωσή του για φορολογικές απαλλαγές και άλλες διευκολύνσεις σε όσους είχαν διαφύγει στο εξωτερικό, οπότε απηύθυνε επιστολή - έκκληση, ημερομηνίας 6 Μαρτίου 1830, προς τους Κύπριους φυγάδες στην Αίγυπτο, με την οποία τους καλούσε να επαναπατριστούν, διαβεβαιώνοντάς τους για τις αγαθές προθέσεις των Οθωμανικών Αρχών. Φαίνεται δε ότι παρόμοια έκκληση είχε απευθύνει και σε εκπατρισθέντες άλλων περιοχών, αφού στην ίδια επιστολή καλούσε τους Κυπρίους της Αιγύπτου να παρακινηθούν από το παράδειγμα των συμπατριωτών τους, οι οποίοι είχαν επιστρέψει «από περιοχές της Ανατολής»[17].

Στο μεταξύ η Πύλη, ύστερα από αξιολόγηση των δεδομένων και στα πλαίσια του γενικότερου μεταρρυθμιστικού πνεύματος, που επικρατούσε επί σουλτάνου Μαχμούτ ΙΙ (1808-1839) και που οδήγησαν, στις 3 Νοεμβρίου 1839, στην έκδοση του διατάγματος του Χάττι - Σερίφ[18], κάλεσε σε σύσκεψη

των Κυπρίων στη Βασιλεύουσα, για να ληφθούν μέτρα για τη βελτίωση της κατάστασης.

16. Για τον Αρχιεπίσκοπο Πανάρετο και την περίοδο της αρχιερατείας του βλ. Λ. Φιλίππου, *Η Εκκλησία Κύπρου επί Τουρκοκρατίας*, ό.π., σ. 147-149· Α. Μιτσίδη, «Η Εκκλησία Κύπρου επί Τουρκοκρατίας», *ό.π.*, σ. 737-753. Επίσης βλ. Πασχάλη Κιτρομηλίδη, «Από τη δράση του Αρχιεπισκόπου Κύπρου Παναρέτου», *Κυπριακαί Σπουδαί* 36 (1972) 51-58.

17. Λοΐζου Φιλίππου, «Ένα ανέκδοτο γράμμα του Αρχιεπισκόπου Κύπρου Παναρέτου», *Πάφος* 10 (1945) 108-110.

18. Για γενικές πληροφορίες για τις μεταρρυθμίσεις του 1839, όπως και γι' αυτές του 1856, που ακολούθησαν, βλ. Θεοχάρη Σταυρίδη, *Οικουμενικό Πατριαρχείο και Κύπρος. Τα πατριαρχικά έγγραφα των ετών 1600-1878*, Λευκωσία 1999, σ. 205-211.

εκπροσώπους των Χριστιανών κατοίκων στην Κωνσταντινούπολη[19]. Ο Αρχιεπίσκοπος Πανάρετος συνεκάλεσε τότε γενική συνέλευση των Αρχιερέων και των προκρίτων στην Αρχιεπισκοπή, στις 19 Μαΐου 1830, όπου απεφασίσθη να σταλεί τετραμελής αντιπροσωπεία στη Βασιλεύουσα. Εξελέγησαν για τον λόγο αυτό οι Χατζηχριστόδουλος Απέγιτος, Χατζηκυργέης Σαρίπογλους, Χατζηζαχαρίας Αποστολίδης και Χατζηγεώργιος Κωνσταντινίδης, οι οποίοι και ανεχώρησαν για την Οθωμανική πρωτεύουσα[20]. Για την υποβοήθηση του έργου τους, ο Αρχιεπίσκοπος Πανάρετος απηύθυνε τρεις επιστολές, στις 23 του ίδου μηνός, προς τον Πατριάρχη Αγαθάγγελο και τους ευρισκόμενους στην Κωνσταντινούπολη Αρχιεπίσκοπο Σιναίου (1805-1859) και μετέπειτα Πατριάρχη (1830-1834) Κωνστάντιο Α΄, και Μητροπολίτη (1821-1837) Νικομηδείας Πανάρετο τον Κύπριο[21]. Η κυπριακή αντιπροσωπεία έτυχε βοήθειας και καθοδήγησης από το Πατριαρχείο, για την υλοποίηση του έργου της[22] και, όταν επανήλθε, έφερε μαζί

19. Η σχετική πληροφορία για την αποστολή από την Πύλη «υψηλής προσταγής» στον διοικητή του νησιού Αλή Ρουχί, για μετάβαση αντιπροσωπείας των Χριστιανών κατοίκων στη Βασιλεύουσα, διασώζεται σε έγγραφο, για το οποίο γίνεται λόγος αμέσως πιο κάτω.

20. Αρχείο Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου, *Κώδιξ Α΄*, σ. 198. Το έγγραφο δημοσιεύτηκε από τον Γ. Διονυσίου, Εκκλησία και Φορολογία, ό.π., σ. 150.

21. Ο Σιναίου Κωνστάντιος διατηρούσε στενούς δεσμούς με την Κύπρο, στην οποία διέμεινε για κάποιο χρονικό διάστημα, κατά τις δεκαετίες 1800 και 1810. Βλ. Κλήμεντος Καρναπά, «Η εν Κύπρω διαμονή του αοιδίμου Αρχιεπισκόπου Σινά Κωνσταντίου», *Σάλπιγξ*, 22.3.1907, 29.3.1907, 5.4.1907, 12.4.1907, 19.4.1907, 27.4.1907, 2.5.1907, 10.5.1907· Κωστή Κοκκινόφτα, «Οι σχέσεις των Ιερών Μονών Κύκκου και Σινά», *Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου* 5 (2001) 181-182. Για τον Νικομηδείας Πανάρετο βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, «Ο Κύπριος Μητροπολίτης Μηθύμνης (1801-1817), Προύσης (1817-1821) και Νικομηδείας (1821-1837) Πανάρετος», *Απόστολος Βαρνάβας* 56 (1995) 242-247.

22. Για τη βοήθεια του Οικουμενικού Πατριαρχείου προς την κυπριακή αντιπροσωπεία αναφέρονται δύο επιστολές, ημερομηνίας 10 και 25 Σεπτεμβρίου 1830, του νέου Πατριάρχη Κωνστάντιου Α΄ προς τον Αρχιεπίσκοπο Πανάρετο, που δημοσιεύτηκαν από τους Αντώνη Ιντιάνο, «Δαμασκηνός Α΄ Αρχιεπίσκοπος Κύπρου και Πρόεδρος Μητροπολίτης Κιτίου», *Κυπριακαί Σπουδαί* 24 (1960) 103-106 (η

της «έξι προσκυνηματικούς ορισμούς, πλήρεις ελέους ανακτορικού διά τους πτωχούς της νήσου»[23], οι οποίοι διαβάστηκαν ενώπιον του διοικητή Αλή Χαλήλ εφένδη. Επίσης, κατάφερε και της επιστράφηκε μία τοπική χρεωστική ομολογία για το ποσό των 326,000 γροσίων, που κατείχε ο πρώην διοικητής Αλή Ρουχί, με αποτέλεσμα να απαλλαγεί το κοινό ταμείο από δυσβάστακτη υποχρέωση[24]. Ακολούθως, επειδή δεν είχε επιτευχθεί η μείωση των φόρων από τις παραστάσεις της αντιπροσωπείας προς την Πύλη, που ήταν ένας από τους κύριους στόχους της, ο Κύπριος Αρχιεπίσκοπος ενήργησε στον τοπικό διοικητή και κατάφερε να περιοριστεί το ύψος του φόρου «μιρί», που πλήρωναν οι Χριστιανοί κάτοικοι, από τα 3,100,000 γρόσια στα 2,800,000, γεγονός που επέφερε την περαιτέρω οικονομική ανακούφιση[25].

Η συνέλευση της 4ης Νοεμβρίου 1830

Στη συνέχεια ο Πανάρετος, στα πλαίσια των ανακτορικών οδηγιών, συνεκάλεσε, στις 4 Νοεμβρίου 1830, νέα συνέλευση στην Αρχιεπισκοπή με τη συμμετοχή των Αρχιερέων και των προκρίτων των επαρχιών, η οποία κατάρτισε «κοινοβουλευτικό σύστημα», όπως αποκλήθηκε, των διαφόρων κοινοτικών υποθέσεων, έτσι ώστε «να συνδεθεί όλον το γένος και να είναι του ενός από του άλλου ομογενούς τα συμφέροντα αχώριστα». Τα πρακτικά της, που σώθηκαν σε κώδικα του Αρχείου της Αρχιεπισκοπής, αποτελούν μία μοναδική μαρτυρία για τον

πρώτη) και Θ. Σταυρίδη, *Οικουμενικό Πατριαρχείο και Κύπρος*, ό.π., σ. 393-394 (η δεύτερη).

23. Παρά το γεγονός ότι στα πρακτικά της γενικής συνέλευσης, για την οποία θα γίνει λόγος στη συνέχεια, σημειώνεται ότι σε μεταγενέστερο χρόνο θα γινόταν η μετάφραση των ορισμών αυτών και η αναγραφή τους σε κώδικα, εντούτοις κάτι τέτοιο δεν έγινε και το περιεχόμενό τους παραμένει μέχρι σήμερα άγνωστο.

24. Διοικητής του νησιού από το 1824 μέχρι το 1830 ήταν ο Αλή Ρουχί, τον οποίο διαδέχθηκε ο Χαλίλ Σαΐτ, που διοίκησε το νησί μέχρι τον Δεκέμβριο του 1831. Βλ. Th. Stavrides, «Lists of Governors», *ό.π.*, σ. 362. Εδώ, με το όνομα Αλή Χαλήλ εφένδης εννοείται ο Χαλίλ Σαΐτ, αφού ο Αλή Ρουχί αναφέρεται ως πρώην διοικητής στα πρακτικά της συνέλευσης της 4ης Νοεμβρίου 1830.

25. Γενικά για την αποστολή της αντιπροσωπείας στην Κωνσταντινούπολη και τα όσα ακολούθησαν βλ. Λ. Φιλίππου, *Η Εκκλησία Κύπρου επί Τουρκοκρατίας*, ό.π., σ. 212-213· Α. Μιτσίδη, «Η Εκκλησία Κύπρου επί Τουρκοκρατίας», *ό.π.*, σ. 738-741.

τρόπο λειτουργίας και οργάνωσης της Ελληνικής κοινότητας του νησιού στα χρόνια της Τουρκοκρατίας[26].

Αρχικά στα πρακτικά αναφέρονται οι λόγοι της σύγκλησης της συνέλευσης και παρατίθεται το ιστορικό της μετάβασης της αντιπροσωπείας στην Κωνσταντινούπολη, καθώς και τα οφέλη, που προέκυψαν από τις εκεί διαβουλεύσεις της. Στη συνέχεια εκτίθενται οι αποφάσεις της συνέλευσης σε τρεις ενότητες, με την πρώτη από αυτές να αποτελείται από δεκαέξι διατάξεις, που αφορούν στον τρόπο οργάνωσης της κοινότητας και στον προσδιορισμό των καθηκόντων των διαφόρων εκπροσώπων της. Ακολούθως, κάτω από τον γενικό τίτλο «Περί Νοσοκομείου και Σχολείων», παρατίθενται οι έντεκα διατάξεις της δεύτερης ενότητας, που αφορούν στη νοσοκομειακή περίθαλψη των λεπρών και σε ζητήματα παιδείας. Τέλος, στην τρίτη ενότητα αναγράφονται τρεις γενικές διατάξεις, που αφορούν στην απόφαση της συνέλευσης να επιβραβεύει όσους έρχονταν αρωγοί στο έργο της στήριξης των φιλανθρωπικών και εκπαιδευτικών της δραστηριότητων με αναγραφή του ονόματός τους στον κατάλογο των ευεργετών και της μνημόνευσής τους στην εκκλησία. Ακόμη, το αντίθετο αποφάσισε για όσους επιβουλεύονταν τη λειτουργία τους, με παράδοση του ονόματός τους σε αιώνια καταισχύνη. Υπογράμμισε επίσης, ότι οι αποφάσεις της θα παρέμεναν αναλλοίωτες και κανένας δεν θα είχε το δικαίωμα να μεταβάλει οποιανδήποτε από αυτές, παρά μόνο η ίδια θα μπορούσε μελλοντικά να προσθέσει ή να αφαιρέσει κάποια διάταξη, αποβλέπουσα στο κοινό όφελος.

Ας σημειωθεί ότι τα πρακτικά υπογράφηκαν από τον Αρχιεπίσκοπο Πανάρετο, τους Μητροπολίτες Πάφου Χαρίτωνα, Κιτίου Λεόντιο και Κυρηνείας Χαράλαμπο, καθώς και από οκτώ προκρίτους από την αρχιεπισκοπική περιφέρεια,

---

26. Αρχείο Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου, *Κώδιξ Α΄*, σ. 199-201. Τα πρακτικά δημοσιεύτηκαν και σχολιάστηκαν από τους Φίλιο Ζαννέτο, *Ιστορία της Νήσου Κύπρου από της Αγγλικής κατοχής μέχρι σήμερον, περιλαμβανούσης περιγραφήν της όλης ιστορίας αυτής*, τ. Α΄, Λάρνακα 1910, σ. 1161-1169· Κωστή Κοκκινόφτα, *Η Μονή Κύκκου στο Αρχείο της Αρχιεπισκοπής Κύπρου (1634-1878)*, Λευκωσία 2011, σ. 74-78 (τα σχόλια), 248-255 (το κείμενο)· Ανδρέα Βίττη, «Πτυχές από την πολιτική οργάνωση των Ελλήνων της Κύπρου κατά το πρώτο μισό του 19ου αι. και τον πολιτικό ρόλο της Εκκλησίας: Τα Πρακτικά των Συνελεύσεων του 1830, 1838, 1839, 1840, 1841 και 1842», *Επιστημονική Επετηρίδα Κυπριακής Εταιρείας Ιστορικών Σπουδών* 10 (2012) 239-243 (τα σχόλια), 251-256 (το κείμενο).

ανά πέντε από αυτές των Μητροπόλεων Πάφου και Κιτίου και τρεις της μητροπολιτικής περιφέρειας Κυρηνείας, γεγονός που φανερώνει τη σπουδαιότητα των αποφάσεων της συνέλευσης και τη θέληση για εφαρμογή τους.

Όπως διαπιστώνουμε από τη μελέτη των πρακτικών, η συνέλευση αναγνώρισε τον Αρχιεπίσκοπο και τους Μητροπολίτες ως επικεφαλής των υποδούλων, επιβεβαιώνοντας ότι κυρίαρχος θεσμός και δύναμη των Ελλήνων την περίοδο αυτή στο νησί ήταν η Εκκλησία. Επίσης, από τη μελέτη τους γίνεται φανερό ότι για τη σύνταξή τους αξιοποιήθηκε η παράδοση του τόπου γύρω από ζητήματα πολιτικής, εκπαιδευτικής και κοινωνικής οργάνωσης της κοινότητας κατά το μακρό χρονικό διάστημα της ξένης κυριαρχίας. Με τον διαχωρισμό δε των καθηκόντων, όσων ανέλαβαν την εκπροσώπηση των κατοίκων, υιοθετήθηκαν πρόνοιες, όπως η ύπαρξη ενός κεντρικού συντονιστικού οργάνου και η αρχή της συμμετοχικής δημοκρατίας, που φανερώνουν επίδραση από τις βασικές διατάξεις των επαναστατικών εθνοσυνελεύσεων. Για παράδειγμα, οι δημογέροντες και οι έφοροι, που θα λάμβαναν τις αποφάσεις για τις υποθέσεις του «κοινού της πατρίδας» και για τους οποίους θα γίνει λόγος στη συνέχεια, ουσιαστικά συγκροτούσαν τη νομοθετική εξουσία, οι Αρχιερείς και οι «φρονιμώτεροι και προκριτώτεροι» του τόπου, που θα μεριμνούσαν για την εφαρμογή τους, την εκτελεστική, ενώ ο αντιπρόσωπος στο «Ιερόν Κριτήριον» τη δικαστική, και ο απεσταλμένος στην Κωνσταντινούπολη τη διπλωματική.

Η πρώτη από τις αποφάσεις της συνέλευσης της 4ης Νοεμβρίου προνοούσε τη σύσταση τετραμελούς Κεντρικής Δημογεροντίας, με επικεφαλής τον λεγόμενο αρχιδημογέροντα και έδρα το Σεράγιο. Όπως σημειώνεται, η Κεντρική Δημογεροντία θα είχε ως κύρια αποστολή την προάσπιση των συμφερόντων των υποδούλων, σύμφωνα και με τους «προσκυνηματικούς ορισμούς», που είχαν εκδοθεί από την κεντρική διοίκηση. Σε ειδική διάταξη, όμως, τονίζεται ότι στην περίπτωση, που είχαν να αντιμετωπίσουν σοβαρές υποθέσεις ή άλλες, οι οποίες σχετίζονται με αυξήσεις των φόρων, όφειλαν να ενημερώνουν τους Αρχιερείς και το ευρύτερο σώμα των εκπροσώπων, που θα αποφάσιζε οριστικά. Ας σημειωθεί ότι για τις θέσεις των δημογερόντων εξελέγησαν οι τέσσερις πρόκριτοι, που είχαν σταλεί στην Κωνσταντινούπολη, ένας από τους οποίους, ο Χατζηχριστόδουλος Απέγιτος, ορίστηκε ως αρχιδημογέροντας.

Επίσης, η συνέλευση αποφάσισε τη σύσταση εικοσαμελούς Επιτροπής του Κοινού, που θα ήταν υπεύθυνη για την εποπτεία της Κεντρικής και των Τοπικών

Δημογεροντιών, όπως και για τον τακτικό έλεγχο των λογαριασμών τους. Είναι αξιοσημείωτο ότι και οι είκοσι εκλεγέντες ήταν λαϊκοί, γεγονός που υπογραμμίζει τη συνεργασία, η οποία υπήρχε ανάμεσα σε κλήρο και λαό, για την εφαρμογή των σχετικών προνοιών της συνέλευσης.

Σε άλλη διάταξη των πρακτικών καθορίστηκε ακόμη, ότι ο Αρχιεπίσκοπος είχε την ευθύνη για την ετήσια σύγκληση γενικής συνέλευσης, αποτελούμενης από τους Αρχιερείς και τους προκρίτους του νησιού. Σύμφωνα με όσα αναφέρονται, σε αυτή θα συμμετείχαν και τα είκοσι τέσσερα μέλη της Κεντρικής Δημογεροντίας και της Επιτροπής του Κοινού, ώστε να ελεγχθούν οι λογαριασμοί τους και να πραγματοποιηθεί η εκλογή των νέων μελών τους, χωρίς, ωστόσο, να αποκλείεται και η επανεκλογή των προηγούμενων.

Η συνέλευση της 4ης Νοεμβρίου έλαβε και αρκετές άλλες αποφάσεις, όπως ότι στην εκλογή των τοπικών δημογερόντων θα λαμβανόταν υπόψη η γνώμη των κατοίκων των επαρχιών, ότι η εκλογή των γραμματικών των καζάδων, δηλαδή των φοροεισπρακτόρων, αφού την περίοδο αυτή η Εκκλησία είχε την ευθύνη της συλλογής των φόρων των υποδούλων, θα γινόταν από τον Αρχιεπίσκοπο και την Κεντρική Δημογεροντία, με τη σύσταση να ασκούν δίκαια τα καθήκοντά τους, και πολλά άλλα. Ψήφισε επίσης εκπρόσωπο για το «Ιερόν Κριτήριον» και όρισε τη μισθοδοσία του, όπως όρισε και τον μισθό των δημογερόντων και των τεσσάρων γραμματικών της Κεντρικής Δημογεροντίας, προς τους οποίους, για προφανείς λόγους, απαγόρευσε προσωπικές οικονομικές δοσοληψίες, όπως να εκμισθώνουν φόρους ή να ασχολούνται «εξουσιαστικώς» με εμπορικές δραστηριότητες. Ακόμη αποφάσισε να αποστέλλεται, όποτε κρινόταν αναγκαίο, αντιπρόσωπος του νησιού στην Κωνσταντινούπολη, ο οποίος θα ήταν υπόλογος στον Αρχιεπίσκοπο, στους δημογέροντες και στους εκπροσώπους του «κοινού της πατρίδος».

Ωστόσο, παρά τις ανωτέρω αναφορές σε εκπροσώπους των κατοίκων με συγκεκριμένα καθήκοντα, όπως των τοπικών δημογερόντων, του αντιπροσώπου στο «Ιερόν Κριτήριον» και άλλων, στα πρακτικά δεν δίνονται λεπτομέρειες για τα όσα αναλάμβαναν να διεκπεραιώσουν, με αποτέλεσμα να στερούμαστε σαφών πληροφοριών. Το γεγονός αυτό πιθανότατα οφείλεται στο ότι ήταν γνωστά από παλαιότερα και είχαν ήδη συζητηθεί κατά τη διάρκεια της συνέλευσης. Γι' αυτό και ίσως να κρίθηκε, ότι δεν χρειαζόταν να δοθούν διευκρινίσεις στην επιγραμματική, ούτως ή άλλως, διατύπωση των περισσοτέρων διατάξεων των πρακτικών.

Ένα από τα πλέον σημαντικά έργα της συνέλευσης ήταν η απόφαση για ίδρυση εκπαιδευτηρίων και νοσοκομείου για τους λεπρούς, καθώς και ο καθορισμός των εισφορών προσώπων και εκκλησιαστικών ιδρυμάτων, για να καλυφθούν οι λειτουργικές τους ανάγκες. Σύμφωνα με όσα σημειώνονται στα πρακτικά, ο Αρχιεπίσκοπος και οι δημογέροντες θα αναλάμβαναν το έργο της συγκέντρωσης και της συντήρησης των λεπρών στο υπό ίδρυση νοσοκομείο, το οποίο θα βρισκόταν σε κοντινή απόσταση από την πρωτεύουσα. Είναι αξιοσημείωτο ότι η σχετική απόφαση υλοποιήθηκε στα αμέσως επόμενα χρόνια, οπότε οι λεπροί συναθροίσθηκαν σε οικήματα, που ανηγέρθηκαν από την τοπική διοίκηση σε τσιφλίκι, το οποίο αγοράστηκε δαπάναις «του κοινού της Πατρίδος». Για τον λόγο αυτό, κατά τη διάρκεια της συνέλευσης ανοίχθηκε κατάλογος συνδρομών, ενώ επιδιώχθηκε να συνεισφέρουν και οι εύποροι Κύπριοι της εποχής, όπως κάτοικοι της Λεμεσού, προς τους οποίους ο Αρχιεπίσκοπος Πανάρετος απέστειλε σχετική επιστολή, προτρέποντάς τους να συμβάλουν στην όλη προσπάθεια[27].

Επίσης, η συνέλευση αποφάσισε την ίδρυση ελληνικού σχολείου στη Λευκωσία με παραρτήματα στις πόλεις Λεμεσό και Λάρνακα, καθώς και τη συνέχιση της λειτουργίας του υπάρχοντος αλληλοδιδακτικού σχολείου της πρωτεύουσας. Όπως αναφέρεται στα πρακτικά, ο μισθός των διδασκάλων θα καταβαλλόταν από το κοινό ταμείο, στο οποίο θα κατέληγε η συνδρομή των ευκατάστατων πολιτών και των κατοίκων των πόλεων, στις οποίες θα λειτουργούσαν τα ελληνικά σχολεία. Επίσης, σημειώνεται ότι οι άποροι μαθητές του αλληλοδιδακτικού σχολείου θα φοιτούσαν δωρεάν, σε αντίθεση με τους υπολοίπους, οι γονείς των οποίων θα εκαλούντο να συνδράμουν οικονομικά για την κάλυψη των δαπανών του.

Από έγγραφα και άλλες αναφορές, που έχουν σωθεί για τα αμέσως επόμενα χρόνια, γνωρίζουμε ότι πράγματι οι σχετικές αποφάσεις της συνέλευσης

---

27. Λ. Φιλίππου, *Η Εκκλησία Κύπρου επί Τουρκοκρατίας*, ό.π., σ. 255, όπου επίσης δημοσιεύεται απόσπασμα της αχρονολόγητης επιστολής του Παναρέτου προς τους κατοίκους της Λεμεσού· Θεοχάρη Σταυρίδη, «Η Ιατρική στην Κύπρο κατά την Οθωμανική περίοδο», στον τόμο: Μαρίνας Βρυωνίδου - Γιάγκου (επιμ.), *Η Ιατρική στην Κύπρο από την Αρχαιότητα μέχρι την Ανεξαρτησία*, Λευκωσία 2006, σ. 175-176· Κυριάκου Χατζηκυριακίδη, *Η «Φάρμα των Λεπρών» της Κύπρου*, Θεσσαλονίκη 2014, σ. 69-73.

για την ίδρυση σχολείων υλοποιήθηκαν άμεσα. Στα δε πρακτικά της παγκύπριας συνέλευσης, που συγκλήθηκε και πάλιν από τον Αρχιεπίσκοπο Πανάρετο, το 1839, καταγράφηκε, ότι τότε λειτουργούσαν στο νησί τρία ελληνικά και επτά αλληλοδιδακτικά σχολεία: ένα ελληνικό και δύο αλληλοδιδακτικά στη Λευκωσία, όπως και στη Λάρνακα - Σκάλα, ένα ελληνικό και ένα αλληλοδιδακτικό στη Λεμεσό και ανά ένα αλληλοδιδακτικό στην Πάφο και στην Κερύνεια, γεγονός που φανερώνει ότι ο στόχος για την καλλιέργεια και διάδοση των ελληνικών γραμμάτων είχε επιτευχθεί σε μεγάλο βαθμό[28].

Η συνέλευση του 1830 όρισε ακόμη επταμελή διαχειριστική επιτροπή για το νοσοκομείο των λεπρών και τα υπό ίδρυση εκπαιδευτήρια, η οποία θα μεριμνούσε για την ομαλή λειτουργία τους. Ανέθεσε δε έμμισθα καθήκοντα «υπουργού και ευταξία», όπως αποκλήθηκε, σε ένα από τα μέλη της επιτροπής, τον Χαράλαμπο Πελαβάκη, ο οποίος θα λογοδοτούσε σε αυτή μία φορά την εβδομάδα. Ακόμη επεκύρωσε τον μισθό του σχολάρχη του ελληνικού σχολείου Λευκωσίας Ονούφριου Μικελλίδη, απόφοιτου και πρώην διδασκάλου της Μεγάλης του Γένους Σχολής, που είχε συμφωνηθεί από τα τέσσερα μέλη της αποστολής στην Κωνσταντινούπολη[29], και καθόρισε τον μισθό του διδασκάλου του αλληλοδιδακτικού σχολείου.

Από τα πρακτικά συμπεραίνεται επίσης, ότι το μεγαλύτερο μέρος του αναγκαίου ποσού χρημάτων για τη λειτουργία του υπό ίδρυση νοσοκομείου για τους λεπρούς και των εκπαιδευτηρίων αποτελούσαν οι εισφορές της Αρχιεπισκοπής, των Μητροπόλεων, καθώς και των Μονών Κύκκου και Μαχαιρά. Σύμφωνα με τη σχετική καταγραφή, ο Αρχιεπίσκοπος εισέφερε 7,500 γρόσια, ο Μητροπολίτης Κιτίου 3,500, οι Μητροπολίτες Πάφου και Κυρηνείας από 3,000, όσα και η Μονή Κύκκου, ενώ η Μονή Μαχαιρά 1,000 γρόσια[30].

---

28. Αρχείο Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου, *Κώδιξ Α΄*, σ. 250-251. Για τα πρακτικά αυτά βλ. Κ. Κοκκινόφτα, *Η Μονή Κύκκου στο Αρχείο της Αρχιεπισκοπής Κύπρου*, ό.π., σ. 80-82 (τα σχόλια), 262-266 (το κείμενο).

29. Για τον Ον. Μικελλίδη βλ. Ανδρέα Μιτσίδη, *Οι Κύπριοι Σχολάρχαι και Διδάσκαλοι της εν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλης του Γένους Σχολής*, Λευκωσία 1983, σ. 200-214.

30. Εκτός από τις βιβλιογραφικές αναφορές, για τις οποίες έγινε λόγος προηγουμένως, για τη συνέλευση της 4ης Νοεμβρίου 1830 και το έργο της βλ. Λ. Φιλίππου, *Η Εκκλησία Κύπρου επί Τουρκοκρατίας*, ό.π., σ. 241-242· Γ. Διονυσίου,

Τέλος, όπως έχει αναφερθεί, στην τρίτη ενότητα των πρακτικών γίνεται αναφορά στην επιβράβευση όσων έρχονταν αρωγοί στο έργο της στήριξης των δραστηριότητων της συνέλευσης και στην καταδίκη όσων το αντιστρατεύονταν, καθώς και στο αναλλοίωτο των αποφάσεών της.

Τα πρακτικά της συνέλευσης του 1830 αποτελούν ένα σημαντικό αποδεικτικό κριτήριο για τη συμβολή της Εκκλησίας της Κύπρου στην οργάνωση του ιδιωτικού και δημόσιου βίου των κατοίκων και αποκαλυπτικό της σημαντικής φιλανθρωπικής και εκπαιδευτικής της προσφοράς. Υπογραμμίζουν δε, συσχετιζόμενα με άλλες πηγές της εποχής, ότι η διακονία της Εκκλησίας συνέτεινε, ώστε οι πνευματικές αντιστάσεις του Ελληνισμού του νησιού να παραμείνουν ακμαίες και να αποτελέσουν τη βάση για τη μεταγενέστερη ανάκαμψή του. Ακόμη φανερώνουν, ότι η προσφορά της, κυρίως στον καθημερινό βίο των υποδούλων, υπήρξε καθοριστική για τη διαφύλαξη της ενότητάς τους και τη διάσωση της συνέχειας της ελληνορθόδοξης τους φυσιογνωμίας[31].

Η μελέτη των πρακτικών μαρτυρεί επίσης, ότι οι θεσμοί λειτουργίας της κοινότητας είχαν εκκλησιαστική σφραγίδα και εφαρμόζονταν σε αγαστή συνεργασία κλήρου και λαϊκού στοιχείου[32]. Ακόμη φανερώνει ότι η Εκκλησία της Κύπρου, αξιοποιώντας τα περιθώρια δράσης, που της παρέχονταν από την Οθωμανική δοίκηση, διαδραμάτιζε καθοριστικό ρόλο στον τομέα της πολιτικής οργάνωσης των κατοίκων, μέσω του θεσμού των κοινοτήτων, που δημιουργούσαν

Εκκλησία και Φορολογία, ό.π., σ. 66-69· Α. Μιτσίδη, «Η Εκκλησία Κύπρου επί Τουρκοκρατίας», *ό.π.*, σ. 741-743.

31. Για την προσφορά της Εκκλησίας της Κύπρου στην τοπική κοινωνία στα χρόνια της Τουρκοκρατίας βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, «Η κοινωνική διακονία της Εκκλησίας κατά την Τουρκοκρατία (1571-1878)», *Πνευματική Διακονία* 17 (2013) 57-68.

32. Για τον τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας των κοινοτήτων στην Κύπρο κατά την Τουρκοκρατία δεν έχουν γίνει μέχρι σήμερα συστηματικές μελέτες. Από την υπάρχουσα βιβλιογραφία ενδεικτικά βλ. την εκλαϊκευτική εργασία του Λουκή Λουκαΐδη, «Η ιστορία της Τοπικής Αυτοδιοίκησης», στον τόμο: Δήμου Λευκωσίας (έκδ.), *Κυπριακά 1878-1955*, Λευκωσία 1986, σ. 63-76. Για τους κοινοτικούς θεσμούς στον ευρύτερο ελληνικό χώρο βλ. π. Γεώργιου Μεταλληνού, *Τουρκοκρατία. Οι Έλληνες στην Οθωμανική Αυτοκρατορία*, Αθήνα ^{2}1989, σ. 113-121.

συνθήκες αλληλοστήριξης των μελών τους και αντιμετώπισης των προβλημάτων τους. Με τον τρόπο αυτό κατέστη δυνατή η επιβίωση και η διατήρηση της εθνικής ταυτότητας των Κυπρίων, εν αναμονή των κατάλληλων συνθηκών, που τους επέτρεψαν αργότερα να διεκδικήσουν δυναμικά την ελευθερία τους.

Δημοσιεύτηκε στον τόμο: Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος (έκδ.), Οι φιλελεύθεροι θεσμοί του Αγώνος της Ελληνικής Επαναστάσεως. Πρακτικά Ζ΄ Συνεδρίου, Αθήνα 2019, σ. 431-443.